

FÖRBEREDDA FÖR NÅGOT SOM ALDRIG KOMMER ATT HÄNDA?

INTRODUKTION

FEM HÄNDELSER FÅR TJÄNA SOM BAKGRUND till de två frågor som denna bok handlar om.

Hösten 1997 genomgick Storbritannien en vecka av nationell sorg för prinsessan Diana, en sorg som fick sin kulmen vid den extraordinära begravningsgudstjänsten i Westminster Abbey. Över hela landet, och runtom i världen, kom människor med blommor, nallebjörnar och andra saker till kyrkor, katedraler och stadshus. De kunde köa i timmar för att komma fram till kondoleansböckerna, där de skrev gripande om än inte alltid smakfulla meddelanden. Liknande men mindre manifestationer av allmän sorg ägde rum efter exem-

pelvis Hillsboroughkatastrofen 1989 (när ett stort antal fotbollsfans krossades till döds) och bombattentatet i Oklahoma City 1995. I dessa manifestationer visade sig en märklig blandning av tro, halvtro, sentimentalitet och vidskeplighet i fråga om vad som händer med de döda. Och kyrkornas reaktion visade hur långt vi har kommit från den traditionella kristna uppfattningen om saken.

Tidigt en morgon 1999 hörde jag på radion att en ledande offentlig person hade blivit avsatt efter att ha gjort hädiska uttalanden om livet efter detta. Jag lyssnade noggrant. Kunde det handla om en radikal biskop eller teolog som till sist hade blivit avslöjad? Nej, det otroliga men sanna svaret var att det handlade om en fotbollstränare. Glenn Hoddle, Englands förbundskapten, hade förklarat sig tro på en alldeles speciell version av reinkarnation enligt vilken synder begångna i ett liv bestraffas med handikapp i nästa. Organisationer för funktionshindrade reagerade kraftigt, och Hoddle fick lämna sitt uppdrag. Men samtidigt noterades det att anmärkningsvärt många tror på reinkarnation i dag, och att det skulle vara märkligt om hinder (bland vilka det finns många som tror ungefär som Hoddle) per automatik vore diskvalificerade från att leda ett landslag.

Det tredje exemplet är ingen enskild händelse, men bilden kommer att kännas igen. Tjugo–trettio människor anländer i sina bilar till en nedgången byggnad i någon förort. På en plätig elorgel spelas det storköpsmusik. Några ord, ett tryck på en knapp, en allvarlig blick från begravningsentreprenören och de lämnar byggnaden, kör hem, dricker en kopp te och undrar vad allt det där egentligen handlade om. Kremering fanns knappast för hundra år sedan, men nu har det blivit normen. Det både återspeglar och orsakar subtila men radikala förändringar i synen på döden och vad man kan hoppas på efter den.

Jag började skriva den här inledningen i början av 2001. Senare det året fick vi vara med om en fjärde händelse, alltför väl känd

men också alltför fruktansvärd för att beskrivas eller diskuteras här. Det som hände 11 september har etsat sig fast i det globala minnet. Jag ska inte säga mer om den dagen här, mer än att den för många människor aktualiserade de frågor som jag försöker diskutera i denna bok – liksom de tre gigantiska så kallade naturkatastroferna 2004 och 2005 i Asien, USA och Pakistan gjorde.

Den femte bilden är hämtad från ett helt annat sammanhang. Åker man till den gamla byn Easington i County Durham och går nedför kullen i riktning mot havet kommer man till ett samhälle som heter Easington Colliery. Namnet till trots finns det ingen gruva där längre – den gamla gruvöppningen, där tusentals människor förr i tiden arbetade med att producera kol snabbare och mer effektivt än de flesta andra gruvor, är i dag täckt av gräs. Överallt i omgivningen har det postindustriella eländet brett ut sig, trots lokala ledares heroiska ansträngningar, och människor har fallit offer för andra människors maktspel. För mig har detta blivit en symbol, eller snarare en symbolisk fråga: vilket hopp finns det för samhällen som har förlorat sitt sätt att leva, sin sammanhållning, sitt *hopp*?¹

De två frågor som denna bok handlar om behandlas ofta var för sig, men jag är fullständigt övertygad om att de hänger nära samman. För det första: vad är det slutgiltiga kristna hoppet? För det andra: vad finns det för hopp om förändring, räddning, förvandling, nya möjligheter i världen just nu? Svaret kan formuleras så här: så länge som vi ser "det kristna hoppet" som en fråga om att "komma till himlen", en fråga om "frälsning" *ifrån* denna värld, kommer frågorna att tyckas ha mycket lite med varandra att göra. Det finns till och med de som hävdar att man bara genom att ställa den andra frågan förbiser den första, som är den verkligen viktiga. Detta, i sin tur, gör andra människor miss-tänksamma mot allt tal om uppståndelsen, som uppfattas som en distraktion från de verkligen viktiga sociala frågorna i samtiden. Men

om det kristna hoppet i stället är ett hopp om *Guds nya skapelse*, om "nya himlar och en ny jord" – och om detta hopp redan har kommit in i världen genom Jesus från Nasaret – har vi alla skäl att förena de båda frågorna. Gör vi det, finner vi också snart att svaret på den ena också är svaret på den andra. Min erfarenhet är att detta för många – inklusive många kristna – kommer som en överraskning: både att det kristna hoppet är annorlunda än man i allmänhet föreställer sig det och att detta hopp är en sammanhängande och livgivande grund för arbete i dagens värld.

I detta första kapitel vill jag ge en bakgrund och öppna frågorna genom att titta närmare på den förvirring som råder i vår värld – den vidare världen bortom kyrkorna – när det gäller vad som händer efter döden. I det andra kapitlet fortsätter jag med kyrkan själv, och med den oroväckande likartade osäkerhet som finns där. På detta sätt kommer vi att kunna komma fram till de frågor som måste ställas, och bilda oss en uppfattning om hur de kan besvaras.

Min erfarenhet är att de flesta människor, och också de flesta kristna, är förvirrade och vilseledda i denna fråga, och att denna förvirring leder våra tankar, våra böner, våra liturgier, våra seder och bruk och kanske särskilt vår mission i världen åt fel håll. Och som de inledande exemplen visade råder det inom den icke-kristna världen, inte minst i Europa, en stor förvirring bland människor inte bara i fråga om vad de själva tror, utan också i fråga om vad kristna egentligen tror. Ofta antar människor att kristna tror på "liv efter döden" i allmän mening, och har ingen aning om vad sådant som uppståndelse, dom och Jesu återkomst är och hur det hänger samman – eller på vilket sätt det är relevant i dagens värld.

Skälet till att dessa frågor bör tänkas igenom är inte att man på så vis kan komma fram till vad som händer med dem som dör eller vilket öde man själv så småningom går till mötes, även om båda

sakerna är viktiga. Nej, det handlar om att reflektera över Guds vilja med universum och hur denna vilja kommer till uttryck nu, i vår tid. Från Platon till Hegel och vidare har de stora filosoferna sagt att vår föreställning om döden och om livet bortom den är nyckeln till hur vi tänker om allt annat – och att det faktiskt är en av de grundläggande anledningarna att reflektera över något annat överhuvudtaget. Detta är något alla kristna teologer borde hålla med om.

Därför ska vi nu dyka huvudstupa ned i den förvirring i detta ämne som råder i samhället i vid mening, samhället utanför kyrkporten.

FÖRVIRRING OMKRING HOPPET: SAMHÄLLET I ALLMÄNHET

Det finns alla möjliga föreställningar om döden och om vad som finns bortom den. Det räcker med en ytlig genomgång av de klassiska föreställningarna inom de stora religionerna för att man ska se att alla religioner inte alls, som det ofta hävdas, i grund och botten är en enda. Det är en betydande skillnad mellan muslimen som tror att en palestinsk pojke som har blivit dödad av israeliska soldater kommer till himlen direkt och hindun som tror att karma innebär att man måste återvända i en annan kropp för att genomgå nästa stadium av sitt öde. Det är en betydande skillnad mellan den ortodoxe juden som tror att alla de rättfärdiga ska bli uppväckta till nytt, individuellt kroppsligt liv och buddhisten som hoppas att efter döden försvinna som en droppe i ett hav och förlora sin identitet i det stora namnlösa och formlösa Bortom.² Och det finns naturligtvis stora variationer mellan olika strömningar och skolor inom dessa stora religioner.

På samma sätt finns det en uppsjö av föreställningar om vad

de döda har för sig just nu. I stora delar av Afrika spelar förfäderna fortfarande en stor roll i by- och familjelivet, och det finns utbredda och komplexa system för hur man söker deras hjälp eller åtminstone hindrar dem från att ställa till med elände. Dessa föreställningar återfinns inte – fastän sekulära västerlänningar ofta tror det – bara hos så kallade primitiva folk. Antropologen Nigel Barley har berättat om hur han arbetade tillsammans med en japansk kollega i Tchad. Barley blev helt fascinerad av ”den komplexa form av förfädersdyrkan som innefattade ben och skallkrossning och allehanda kontakter mellan de döda och de levande”, men hans japanske vän tyckte alltihop var ganska trist. Barley kommenterar:

”Han var naturligtvis buddhist och hade ett altare tillägnat sina döda föräldrar i sitt vardagsrum, ett altare till vilket han regelbundet frambringade offer. Till Afrika hade han tagit med sig en bit av sin döde fars ben, omsorgsfullt inlindad i ett vitt tygstycke, för att försäkra sig om beskydd under sitt fältarbete. Ur mitt perspektiv var förfädersdyrkan något som skulle beskrivas och analyseras. Ur hans perspektiv skulle det vara *frånvaron* av sådana länkar mellan de döda och de levande som skulle behöva förklaras.”³

Närmare vårt eget sammanhang kan vi också observera en mängd föreställningar om döden och livet därefter, och seder och bruk som återspeglar dessa föreställningar. Jag tror inte att den renläriga kristna uppfattningen i detta ämne någonsin var vad det stora flertalet i Storbritannien trodde, och redan under den viktoriańska eran fanns det en mångfald av övertygelser som hade uppstått ur människors brottning med frågor om tro och tvivel ur olika vinklar. Denna mångfald

av uppfattningar återspeglades också, som vi kommer att se, i kyrkans psalmer och böner.⁴

Om vi vill gå lite längre tillbaka kan vi tänka på Shakespeare, som i *Lika för lika* låter hertigen säga till den dödsdömde Claudio:

din bästa ro är sömn,
den jämt du kallar på, men räds för döden,
som också är en sömn. Du är ej du,
ty du består av många tusen småkorn
som bor i stoftet. Lycklig är du ej;
vad du ej har, det går du evigt efter,
och vad du har, försmår du... Rik du är, dock fattig;
en åsna lik, vars rygg med guld är packad,
Du bär din tunga rikedom blott en dag
och död avlastar dig... Säg, vad är väl då
den sak som kallas liv? I samma liv
dock tusen dödar bo. Dock skyr vi döden,
som jämnar alla dessa olikheter.

Claudio tycks till en början vara övertygad av hertigens argumentation:

Sökande mitt liv behålla
jag finner att jag endast söker döden,
och döden sökande jag finner livet.
Nå väl, den komme!

Kort därefter talar Claudio emellertid med Isabella, som erbjuder sig att offra sin egen heder för att rädda honom. Dödens förfärlighet går upp för honom:

Ja, men att dö och gå, man vet ej vart,
och ligga kall i kistan där och ruttna!
Den varma, levnadsfriska rörelsen
en lerklump bli, den njutningssälla anden
i eldhav bada eller bo och vistas
bland massor utav is som stå och rysa!
Att vara fängslad i osynlig storm
och blåsa med en rastlös häftighet
runt kring jordklotet svävande i rymden!
Att lida ännu värre än det värsta,
som tygellösa fantasin kan bilda
med gråt och tandagnisslan, – ack hur rysligt!
Det tyngsta, mest avskydda jordeliv,
som ålder, smärta, armod, fångenskap
kan skaffa mänskan, är ett paradys
mot det som vi av döden fruktar!¹⁵

Närmare vår egen tid ledde det första världskriget inte bara till miljoner människors död, utan också till mycket reflekterande över dödens mening. Somliga historiker har hävdad att tron på helvetet, som redan hade angripits av en del teologer på 1800-talet, var ett av krigets främsta offer. Krigets verklighet hade varit så helvetisk att människor bara inte kunde tro att Gud skulle kunna skapa ännu en sådan verklighet i livet efter detta också. Men det innebar inte att människor i allmänhet omfattade den kristna universalismen, tron att alla eller åtminstone de allra flesta kommer till himlen. Snarare rörde sig många i en annan riktning, en nyplatonisk vision av själens förvandling till en del av universum. Shelley hade varit inne på denna tankegång i sin minnesdikt över Keats, men som ateist var han fullt medveten om hur långt ifrån traditionell kristendom han var. Ironin i dag är att

många hyser liknande föreställningar och tror dem vara kristna, och förväntar sig att kyrkan ska låta dem förkunnas vid begravningar.

Den mest uppenbara tidigare parallellen till den nationella sorgen vid prinsessan Dianas död var den okände soldatens begravning i november 1920. Miljontals människor som hade förlorat familjemedlemmar, många av dem söndersprängda eller aldrig återfunna, kunde sörja som om denne okände soldat faktiskt var deras egen son eller make. Döden hade drabbat så många under dessa krigsår, och drabbade lika många en generation senare i det andra kriget, att den inte längre gick att hantera – det är åtminstone min tolkning av brittiska attityder till döden under 1900-talet. När jag växte upp talade man nästan inte alls om döden. Vi som växte upp på 1950-talet blev avskärmade från allt som hade med döden att göra. Detta kan ha varit en reaktion mot vad som uppfattades som melodramatiska viktorianiska dödsbädds- och begravningsseder. Det kan också ha varit ett sätt för de vuxna att skydda sig själva mot sin egen sorg, som alltför lätt kunde återspeglas och komma till ytan i ett barns oskyldiga reaktioner.

Men om döden var något man undvek att prata om då, så är det verkligen inte fallet nu. I filmer, pjäser och romaner behandlas döden ur alla möjliga perspektiv. I filmer som *Fyra bröllop och en begravning* märks hur en ny generation är intresserad, rentav fascinerad, av denna fråga, en fråga de inte har ställt tidigare och på vilken de inte har några tillfredsställande svar. Och i de mörkare delarna av filmmarknaden frossar man i död, inte enbart i spelad sådan utan också i så kallade "snuff"-filmer där döden har blivit den ultimata kicken. Nihilismen som sekulariseringen har fört med sig har gjort att många inte ser någon anledning att leva, och döden ligger i luften. Den bästa pjäsen jag såg under våra år i London var *Wit*, skriven av Margaret Edson som arbetar som lärare i Atlanta i USA.⁶ Huvudper-

sonen Vivian Bearing är en namnkunnig expert på John Donnes *Holy Sonnets*, och hela pjäsen utspelar sig på den canceravdelning där hon ligger döende. På sin dödsbädd reflekterar hon över Donnes sonett "Death be not proud", som jag kommer att återvända till. Pjäsen fick ett varmare mottagande i New York än i London, kanske för att vi i Storbritannien ännu inte är redo att på allvar ägna oss åt de frågor som den handlar om – i synnerhet om när döden bryter in mitt i livet. Men frågorna finns omkring oss hela tiden. För några år sedan blev tidningskolumnisten John Diamond känd för en stor läsekrets genom sina stoiska och lakoniskt humoristiska krönikor om att drabbas av obotlig cancer i halsen, och om sin robusta ateism. Han ville inte veta av någon tröst, och förkastade alla erbjudanden om frälsning bortom graven. Intresset för hans artiklar, och diskussionerna som de genererade, visar med all önskvärd tydlighet vilket stort intresse det finns i vår värld för allt som har med döden, och med vad som eventuellt finns bortom den, att göra.

Vad innebär då detta för oss? För inte så länge sedan skrev journalisten Ruth Gledhill på *The Times* om klyftan som hon menade hade uppstått mellan å ena sidan de traditionella kyrkorna och å andra sidan de "magiska" strömningarna, det vill säga olika former av new age-filosofier och vidskepelser. En läsare skrev i ett genmäle att de traditionella kyrkorna utifrån sett tycktes lika hängivna "magin" själva. "För en ickekristen", skrev han, "tycks det som om Church of Englands medlemmar tror på ett återupplivat lik" – och om inte det var magi, var argumentet, vad är det då?

Ja, vad är det egentligen? Vad *tror* människor egentligen när de talar om påsken? Och hur hänger det samman med vad vi i trosbekännelserna säger om vår egen framtid, nämligen att vi förväntar de dödas uppståndelse? Vad betydde detta för de första kristna, och vad skulle det kunna betyda i dag? Vad hoppas vi på efter döden? Vad

skulle vi få för svar på denna fråga om vi frågade slumpvis utvalda människor i vår omgivning? Och, eftersom god teologi aldrig är en fråga om majoritetsbeslut, vad säger Bibeln om denna fråga? Vad säger Jesus och apostlarna?

OLIKA FÖRESTÄLLNINGAR

Det finns i det rådande klimatet tre olika typer av föreställningar om vad som händer efter döden, varav ingen motsvarar den klassiska kristna tron. Det förekommer naturligtvis försök att hävda en mer traditionell uppfattning, men överlag tycks det som om den traditionella tron både på domen och helvetet och på uppståndelsen har svårt att göra sig gällande i dag.

För det första finns det somliga som tror på total utplåning, ett alternativ som åtminstone är rent och prydligt även om det knappast är tillfredsställande som beskrivning av människans öde. Men det finns inte många som kan leva med ett fullständigt förnekande av liv efter döden i alla former. Titta på religionsavdelningen i närmaste bokhandel, och du kommer att finna att fler och fler människor i dag tycks tro på någon form av reinkarnation. Och det handlar inte bara om utövande hinduer och Glenn Hoddle. Will Selfs roman *How the dead live*, till exempel, handlar om en grinig kvinna ifrån London som just har dött och upptäcker att hon kommer att dömas till regelbunden återfödelse om hon inte lyckas ta tag i vad hennes guide genom underjorden kallar "nådens krokarna och öglorna". Genom dem skulle hon, verkar det som, kunna ta sig ut ur den eviga cirkeln:

Fortfarande en sista chans att hoppa av ... Fortfarande tid att ta tag i nådens krokarna och öglorna. Om du vill. Om du,

bara för några sekunder, kan koncentrera dina tankar på en enda punkt.⁷

Men det gör hon inte, utan återföds som ett olyckligt barn med ett kort och brutalt liv framför sig. Författaren Will Self verkar utgå från något slags hinduiskt tänkande, enligt vilket den mentala prestationen att ett kort ögonblick koncentrera sinnet är nyckeln ut ur den annars ständiga cykeln, det ständigt roterande hjulet där död följs av återfödelse. En annan variant av reinkarnationstron, som åtminstone att döma av hur mycket litteratur om den som publiceras, är den form av psykoanalys som går ut på att finna aspekter av personligheten som har sin bakgrund i vem man var, eller vad man gjorde, i ett tidigare liv. Här, som i new age-kulturen i allmänhet, förenas separata element av esoteriskt tänkande med drömmar om självhjälp och självförverkligande.

I new age-kulturens periferi kan man också finna ett återupplivande av de tankar som kom till uttryck hos Shelley, ett slags lågvärdig naturreligion med inslag av buddhism. När man dör går man upp i och förenas med världen omkring sig, vinden och träden. Den anonyma dikten som lämnades av en soldat på väg till Nordirland, i den händelse han skulle dö, är ett bra exempel på detta:

Stå inte vid min grav och gråt;
jag är inte där. Jag sover inte.
Jag är tusen vindar som blåser,
jag är snöns diamantliknande glimmer.
Jag är solskenet på den mogna havren,
jag är det milda höstregnet...
Stå inte vid min grav och gråt,
jag är inte där. Jag dör inte.⁸

Efter prinsessan Dianas död lämnade en av de sörjande i London ett meddelande som var formulerat i första person, som om prinsessan själv talade: "Jag lämnade er aldrig. Jag är fortfarande bland er. Jag är i solen och i vinden, ja, till och med i regnet. Jag dog inte, jag är med er alla."⁹ Detta sätt att tro och att tänka kommer till uttryck vid allt fler begravningar och minnesgudstjänster. Många som skulle vilja vara kristna försöker övertyga sig själva och andra att detta slags fortsättande liv är den verkliga innebörden i de traditionella läroorna om själens odödlighet och de dödas uppståndelse. Andra, exempelvis den berömda barnboksförfattaren Philip Pullman, hävdar denna uppfattning som ett sätt att attackera och dekonstruera den traditionella kristna tron och erbjuda något annat i stället.¹⁰

Ett slående exempel finns, något överraskande, i Nick Hornbys bok *Fever pitch: en i laget*, en passionerad och festlig skildring av hans kärlek till fotboll i allmänhet och Arsenal i synnerhet. När han stöter på en supporter som ligger död på gatan, börjar han fundera över döden och fotbollen. Det skulle vara för hemskt, tänker han, att dö mitt i säsongen och aldrig få reda på hur det slutar. Men det är så det är: kanske kommer man att dö kvällen innan laget ska spela på Wembley, eller dagen efter den första cupmatchen, eller mitt under kvalstriden, och aldrig få reda på hur det gick. Döden kommer nästan garanterat att inträffa innan de stora troféerna har erövrats.

Detta är dock ett synnerligen otillfredsställande scenario, och Hornby börjar därför fundera över vilka andra alternativ det finns för ett liv efter detta där fotboll (naturligtvis) spelar en central roll. Kremning över fotbollsplanen på Highbury är en möjlighet, även om klubben naturligtvis måste sätta gränser för denna sed för att inte bli nedringd av äncor eller få planen förstörd av all aska. Det skulle i alla fall vara ett sätt att leva kvar, tänker han, ett sätt att hänga kvar inne på arenan på något sätt och fortsätta följa lagets matcher. Jag skulle

vilja flyta runt Highburystadion som ett spöke, skriver Hornby, och titta på reservlagsmatcher i all evighet.¹¹

Här ser vi dagens totala förvirring när det gäller livet efter döden utspelas i en monoman fixering (Hornbys egen beskrivning) vid en enskild aspekt av livet.

Samma förvirring kommer till uttryck i de begravningsseder som har uppstått, eller återuppstått, i vår tid. Vanan att lägga saker i kistan till tröst eller hjälp för de döda i nästa liv behandlades fram till för inte så länge sedan av kulturvetarna som ett intressant historiskt fenomen, men nu blir det allt vanligare med gåvor till de döda – foton, smycken, teddybjörnar och annat läggs i kistorna i dag. Antropologen Nigel Barley återger berättelser från en krematorieanställd om hur änkor har setts lägga kexpaket, extraglasögon och till och med löständer i kistorna. En gång hände det till och med att en änka skickade med en särskild spray som hennes man hade använt för att fästa tupén – en gåva som orsakade en explosion inne i ugnen så kraftig att dörren blev skev.¹² Vad är det för tro, om någon, som återspeglas i allt detta?

Sist men inte minst har tron på spöken, och på kontakt med de döda, på den folkliga nivån överlevt sekulariseringens framfart. När jag började arbeta på den här boken såg jag i Westminster Abbey ett nyhetsbrev där det stod att ett av kyrkans alldeles egna spöken, från 1600-talet, eventuellt snart skulle göra sitt årliga framträdande. Och det finns naturligtvis många populärkulturella fenomen både i Europa och i USA, exempelvis kulten omkring Elvis, som man skulle behöva utveckla en helt egen begreppsapparat för att beskriva.

Jag utgår ifrån att alla som läser detta känner igen sig i min beskrivning. Mitt syfte är inte att beskriva denna verklighet i detalj, utan att fästa uppmärksamheten på vissa aspekter av den. Vad jag särskilt vill betona är inte bara hur långtifrån ortodox kristen tro alla

dessa fenomen är, utan också att de allra flesta helt enkelt inte har någon aning om vad ortodox – renlärig – kristen tro skulle kunna vara. Man utgår ifrån att kristna tror på ett liv efter döden, i motsats till dem som förnekar alla former av "överlevnad", och att alla slags liv efter döden därmed är ungefär samma som kristendomen förkunnar. De flesta människor i västvärlden har aldrig haft en tanke på att det under det allmänna begreppet "liv efter döden" ryms en mängd variationer, i vilka helt olika idéer om Gud och världen kommer till uttryck, idéer som leder till helt olika förståelser av människans uppgift i världen. Ordet "uppståndelse" tycks vara alldeles särskilt missförstått. De flesta har ingen aning om vad uppståndelse betyder, eller varför kristna säger att de tror på den.

Ännu mer oroande är att denna okunskap är vanligt förekommande inom kyrkorna också. Detta är ämnet för nästa kapitel.